

Redactioneel

Harry Kunneman, hoofdredacteur

Dit dubbeldikke winternummer van *Waardenwerk* omvat zeventien boeiende artikelen en vier boekrecensies, voor een groot deel gerangschikt onder vier centrale thema's. Als achtergrondboek voor de verschillende bijdragen, begin ik met een verkennende bespiegeling naar aanleiding van de film (en het bijbehorende boek) van David Attenborough, *A Life on our Planet*. Lezers die vooral geïnteresseerd zijn in de opbouw en inhoud van dit nummer, kunnen deze verkenning gevoeglijk overslaan en enkele pagina's verder scrollen naar het kopje 'dit nummer'.

Ik zag de indrukwekkende film van Attenborough begin oktober. Alle verontrustende feiten die hij presenteert waren mij bekend, maar ik had moeite om hem in één keer uit te zien en heb hem in porties tot me genomen. De film schetst de voortgang van het ecologische destructieproces van de afgelopen eeuw aan de hand van het levensverhaal van Attenborough en zit vol met beelden uit de vele natuurfilms waaraan hij in zijn leven een centrale bijdrage heeft geleverd. Met name door die beelden kwam de centrale boodschap weer met grote kracht bij mij binnen, in het bijzonder het fragment waarin een eenzame Orang-oetang midden op een volledig kaal-gekapte vlakte in Borneo naar een hoge tak in de enige resterende boom klimt en dan om zich heen kijkt naar de lege vlakte die zich om hem heen uitstrekt. Dat beeld riep een zwart visioen bij me op van de laatste resterende mensen die, net als de Orang-oetang, een kapot gebouw beklimmen en ontredder om zich heen kijken naar troosteloze vlaktes die hun leven niet langer kunnen dragen.

Als het aan David Attenborough ligt, gaat dat echter niet gebeuren. Zijn film en zijn boek vormen ook een krachtig appel van een wijs en vitaal mens om de desastreuze ontwikkelingen die zich in zijn lange leven voor zijn ogen voltrokken hebben, radicaal om te buigen. Een dringend appel om het onvoorstelbare dat steeds meer voorstelbaar wordt, *niet* te laten gebeuren; om onze levenswijze ingrijpend te veranderen zolang dat nog kan, door de groei van de menselijke soort tot staan te brengen, alle fossiele bronnen van energie uit te bannen en volledig in te zetten op herstel van biodiversiteit. Ik denk dat dat van groot belang is, maar vraag me ook af Attenborough zich voldoende realiseert hoe diepgaand de veranderingen zijn die daarvoor nodig zijn, niet alleen in economisch, politiek en technologisch opzicht, maar ook op het gebied van psychische en relationele configuraties en daarmee verstrengelde vanzelfsprekende wereldbeelden en werkelijkheidsopvattingen.

Een inmiddels pijnlijk voorbeeld van die vanzelfsprekendheden uit mijn eigen intellectuele geschiedenis, betreft het onderscheid tussen systeem en leefwereld van Jürgen Habermas en zijn daarbij aansluitende analyse van de kolonisering van de leefwereld. Ik heb een groot deel van mijn leven enthousiast met dat onderscheid gewerkt en heb verschillende voorstellen gedaan voor kritische aanpassingen daarvan. Maar pas de laatste jaren is echt tot mij doorgedrongen hoe door en door *antropocentrisch* die begrippen zijn. In het licht van de film van Attenborough en van vele andere ecologische analyses, omvat de *leef*-wereld van mensen ook al hun relaties met andere levensvormen op aarde, zowel *in* menselijke lichamen als daaromheen. De talloze bacteriën die een groot deel van onze spijsvertering op zich nemen maken, net als Covid 19 en anderen virussen, integraal deel uit van ons alledaagse leven. Hetzelfde geldt voor de bomen en planten die dag in dag uit kolossale hoeveelheden stikstof opnemen en de zuurstof afscheiden die wij inademen. Deze omvattende leefwereld, de Leefwereld om zo te zeggen, speelt in het denken van toongevende 20^e-eeuwse filosofen als Habermas, Foucault, Ricoeur, Taylor en Nussbaum hoogstens een bijrol. Het inzicht dat de leefwereld van mensen deel uitmaakt van de Leefwereld die door het werk van heel veel andere soorten wordt gedragen, heeft belangrijke conceptuele en praktische consequenties, zowel voor Habermas' beeld van de leefwereld, als voor zijn analyse van de afzondering van de materiele reproductie van het menselijke bestaan in verzelfstandigde economische en politieke systemen.

In het licht van het voorafgaande gezien, ligt de Habermassiaanse leefwereld, als netwerk van communicatieve (en strategische) relaties tussen mensen, ingebed in de Leefwereld, dat wil zeggen in het onafzienbare netwerk van materiele en sociale relaties tussen *alle* levensvormen op aarde. De leefwereld van mensen wordt gedragen door deze omvattende Leefwereld en door al het werk dat andere levensvormen daarbinnen met, tegen en voor elkaar doen. Daarmee valt ook een ander licht op de Habermassiaanse 'systemen'. Die brengen zo gezien maar een klein deel van de materiele reproductie van het menselijke bestaan tot stand. Het grootste deel van het werk dat ons leven draagt, wordt verricht door andere levensvormen, zoals bomen, planten, grassen, vissen, bestuivende insecten en enorme aantallen micro-organismes. En het is precies dit werk dat door de moderne organisatie van de materiele reproductie van het menselijke bestaan systematisch wordt ondermijnd. Niet de kolonisering van de leefwereld is zogezien het grote probleem van de moderniteit, maar de destructie van de Leefwereld. Deze gedachtenlijn impliceert bovendien dat de veronderstelde verzelfstandiging van de systemen ten opzichte van de leefwereld zeer relatief is. Wat onverschilligheid voor deze dragende Leefwereld betreft, zijn 'leefwereld' en 'systeem' vrees ik twee handen op één buik. 'Vakantievluchten' dragen evenzeer bij aan de opwarming van de atmosfeer en het smelten van ijsbergen als 'zakenvluchten'.

Overeenkomsten

Om de teloorgang van de omvattende Leefwereld beter te begrijpen, en wellicht om te kunnen buigen, is het daarom minstens zo belangrijk om de *overeenkomsten* te verhelderen tussen de moderne leefwereld en moderne systemen, als de verschillen daartussen. Een goede ingang voor het verhelderen van die overeenkomsten vormen de eigen gedaantes van complexiteitsreductie die aan *beide* kanten in het spel zijn. Zowel in 'systemen' als in 'leefwerelden' is sprake van het 'comprimeren' van complexiteit, dat wil zeggen het met kracht vereenvoudigen en 'samendrukken' van lastige complexiteit zodat die hanteerbaar, overzichtelijk en onschadelijk wordt.¹ Die compressie betreft met andere woorden zowel het organiseren en inrichten van werkprocessen en alle daarmee verbonden vormen van afstemming, als het comprimeren van de complexiteit van personen.

Een voorbeeld daarvan dat mij altijd bij is gebleven, las ik in een boek van Detlev Petry over zijn ervaringen als nieuwe psychiater in een GGZ-instelling in de jaren tachtig. Bij een rondleiding

door een verpleegkundige die al lang bij deze instelling werkte, treffen ze op een van afdelingen voor 'chronische patiënten' een oudere man aan die stil in een hoekje voor zich uit zit te staren. De verpleegkundige zegt: 'Dat is Karel, en alles wat er over Karel te vertellen valt, past op de achterkant van een postzegel.'² Deze formulering treft precies wat ik bedoel met het comprimeren van de complexiteit van andere mensen. In aanwezigheid van Karel, vertelde de verpleegkundige aan de nieuwe psychiater dat alles wat er over Karel te vertellen valt op de achterkant van een postzegel past, daarin gesteund door psychiatrische diagnoses en door de bijpassende institutionele hospitalisering van Karel als chronisch patiënt. In dit geval versterken systemische en relationele vormen van compressie elkaar. In mijn ervaring zijn allerlei vormen van compressie van de complexiteit van andere mensen echter ook op ruime schaal in alledaagse leefwerelden te vinden, ook zonder de bekrachtiging door professionele diagnoses en institutionele arrangementen. Bijvoorbeeld wanneer burens elkaar vooral als lastig gaan beschouwen en geleidelijk een vijandig en strek gesimplificeerd beeld van elkaar opbouwen. Of wanneer partners naar een scheiding toe bewegen en een steeds smaller beeld van de ander ontwikkelen waarin alles wat ze moeilijk of onaangenaam vinden aan de ander op de voorgrond komt te staan, en alle andere kanten en mogelijkheden van die persoon weggedrukt worden, zodat die letterlijk samengeperst wordt tot diens lastige kanten. Of broers en zussen wiens persoonlijke ontwikkeling sterk beïnvloed is door belastende psychische en relationele ervaringen in hun gezin van herkomst en die relationele compressie min of meer blijven herhalen in hun onderlinge relaties als volwassenen, en tot op zekere hoogte ook in hun werk.³ Zo kunnen onzalige verbindingen ontstaan tussen de psychische sporen van relationele compressie aan de ene kant en allerlei vormen van systemische compressie in organisaties aan de andere kant. Zowel starre verticale machtsverhoudingen in organisaties als allerlei vormen van minder 'blote' vormen van verticale machtsuitoefening, bijvoorbeeld via kwantificerende vereenvoudiging van de 'kenmerken' van personen en relaties, maar ook van de maatschappelijke samenhangen waar zij deel van uitmaken, of via vormen van ICT die helpen om deze compressie via digitalisering van informatie steeds sneller en 'efficiënter' te realiseren, of via allerlei overzichtelijke bestuurlijke 'dashboards' waarop lampjes rood worden en meters uitslaan om potentieel risicovolle ontwikkelingen goed te 'monitoren', of via alle voorschriften, protocollen en afspraken die door professionals gehandhaafd en in praktijk gebracht worden zonder zicht op of zorgen over de 'collatorale beschadigingen' die daaruit voortvloeien. Hierboven heb ik gesteld dat Attenborough zich misschien onvoldoende realiseert hoe diepgaand de veranderingen zijn die in het licht van zijn analyse noodzakelijk zijn, niet alleen in economisch, politiek en technologisch opzicht, maar ook op het gebied van psychische en relationele configuraties. In termen van het comprimeren van complexiteit gesteld, beschrijft hij hoe in de laatste eeuw de verbazingwekkende complexiteit van de samenwerkings- en afstemmingsrelaties tussen de verschillende levensvormen op deze planeet en alle terugkoppelingslussen tussen die relaties en de stabiliteit van het klimaat, met grote kracht gecompriëerd is tot hanteerbare en bruikbare brokjes voor menselijk gebruik. Mijn vermoeden is dat er een diepe samenhang bestaat tussen de drie verschillende vormen van compressie van complexiteit die ik in grove lijnen heb aangeduid: het comprimeren van de complexiteit van werkprocessen en afstemmingsvormen in systemen, het comprimeren en hanteerbaar maken van de complexiteit van andere mensen in menselijke leefwerelden, en in directe samenhang daarmee, het comprimeren en hanteerbaar maken van de complexiteit van de Leefwereld. Die drie grijpen in elkaar en versterken elkaar over en weer.

Daarom denk ik dat de ingrijpende maatschappelijke veranderingen die Attenborough bepleit om de destructie van de omvattende Leefwereld tot staan te brengen en om te buigen – in het bijzonder het tot staan brengen van de mondiale bevolkingsgroei, het volledig stoppen met het gebruik van fossiele energiebronnen en het radicaal inzetten op herstel van biodiversiteit – alleen

kans van slagen heeft als het lukt om de terugkoppelingslussen te verzwakken tussen de drie verschillende gedaantes van het comprimeren en hanteerbaar maken van complexiteit die ik heb aangeduid.

Hier ligt voor mij het belang van de verbreding van normatieve professionalisering tot waardenwerk. Dat concept maakt het mogelijk recht te doen aan de cruciale samenhang tussen relationeel waardenwerk, professioneel en organisatorisch waardenwerk en ecologisch waardenwerk. Waardenwerk betreft in dat licht gezien ook de poging om voor jezelf en voor anderen zichtbaar te maken wat in de knel komt bij het comprimeren van complexiteit en van daaruit te proberen om te verruimen in plaats van samen te persen en te vereenvoudigen. Dat geldt zowel in het kader van persoonlijke relaties als in het kader van werken en organiseren en, mede daardoor gevoed, in het kader van onze omgang met de Leefwereld die ons bestaan draagt. Dat verruimen is nauw verbonden met vertragen, met het weerstand bieden aan de versnelling en het gemak die met het comprimeren van complexiteit verbonden zijn.

Langs deze lijnen zou het 'werk' dat bij waardenwerk in het geding is, niet alleen gekarakteriseerd kunnen worden in termen van het deugen en deugd doen van dat werk, maar nader bepaald kunnen worden als het *weerstand bieden* aan de verschillende gedaantes van compressie van complexiteit en bij te dragen aan vertragend verruimen, in plaats van versnellend comprimeren. Dat is wat mij uiteindelijk hoop geeft in alle zwaarte en donkerte van onze tijd: de ervaring in mijn eigen leven dat mensen iets wezenlijks te winnen hebben door minder te comprimeren en te versnellen en meer te verruimen en te vertragen, namelijk de fascinatie, de verwondering en de dankbaarheid die dan ervaren kunnen worden, zowel op het niveau van persoonlijke relaties en van werken en organiseren als in relatie tot de Leefwereld die ons draagt.

Dit nummer

Tegen dit achtergronddoek, kan ik nu overgaan tot een beknopte aanduiding van de verschillende bijdragen aan dit nummer van *Waardenwerk* en van de themadelen waarin die grotendeels zijn ondergebracht. 'Verruimen en vertragen' is denk ik een goede aanduiding voor de inzet van de meeste bijdragen aan dit nummer.

Dat geldt in ieder geval voor het artikel van *Gert Schout* waarmee dit nummer opent, over het begrip 'sociale veerkracht' en de ambivalente rol die dat begrip speelt op het niveau van het sociale beleid van Nederlandse gemeenten. 'Door burgers aan veerkracht te laten werken hoeven we niets te doen aan de omstandigheden waaronder de problemen waar het sociale domein mee te maken krijgt ontstaan. Sociale veerkracht wordt zo het vermogen van mensen om zich aan te passen aan onmenselijke omstandigheden.' Maar sociale veerkracht kan ook een heel andere, relationele invulling krijgen, zoals Schout laat zien aan de hand van vier hoofdlijnen uit een procesplan dat in samenspraak met bestuurders, ambtenaren, raadsleden en hulpverleners uit de gemeente Midden-Groningen is ontstaan.

Aan het begin van zijn bijdrage verwijst Schout naar het grote beroep dat in tijden van Corona wordt gedaan op het vermogen van mensen om zich aan te passen aan veranderende omstandigheden. Een belangrijke motor van die veranderingen vormt de ontwikkeling en verbreding van nieuwe technologieën.

In de tweede bijdrage aan dit winternummer, ontwikkelt Hans Radder een 'kritische theorie van het gemeengoed' die een stevig verankerd normatief kader biedt voor het evalueren van nieuwe technologieën en hun verspreiding. Hij begint met een actueel voorbeeld van technologiekritiek

zoals die hem voor ogen staat, namelijk de introductie en het maatschappelijke debat rond een traceer-app, de zogenaamde ‘coronamelder’. Vervolgens zet hij stapsgewijs zijn kritische theorie van het gemeengoed uiteen en past hij die toe op technologie, aan de hand van drie fundamentele kwesties waarmee iedere kritische theoriëtheorie in zijn ogen geconfronteerd wordt. Tot besluit keert hij terug naar het voorbeeld van de Coronamelder,

Wanneer technologieën als deze app ‘zich eenmaal gevestigd hebben als ‘normale interventies’, zijn het meestal blijvertjes. Zoals velen ervaren zullen hebben in hun dagelijks leven of in bredere sociale en politieke contexten, is het uiterst moeilijk situaties waarin ‘de computer nee zegt’ ter discussie te stellen, laat staan ze te veranderen.’

Waar Hans Radder via zijn kritische theorie van het gemeengoed een belangrijke ondersteuning biedt aan waardenwerk rond nieuwe technologieën, daar voegt Martien Schreurs in de derde bijdrage aan dit nummer een heel andere gedaante van waardenwerk toe aan het palet. In zijn artikel (of ‘essay’ zoals hij zegt), breekt hij een lans voor ‘literair waardenwerk’. Wat dat inhoudt licht hij toe aan de hand van een boeiende analyse van het aangrijpende boek *Vallen is als vliegen* van de hand van Manon Uphoff. Anders dan verhalen die omwille van het amusement verteld worden, gaat het volgens Schreurs bij literair waardenwerk ‘om verhalen die levensecht en betekenisvol zijn en om emotioneel werk vragen zowel om ze te kunnen vertellen als om ze te kunnen lezen.’

Na deze drie artikelen vervolgen wij dit nummer met het eerste themadeel. Dat staat in het teken van participatief onderzoek in verschillende maatschappelijke domeinen. Het omvat vier bijdragen van de hand van Tineke Abma, Gustaaf Bos, Susan Woelders en Gaby Jacobs en wordt besloten met een recensie van het proefschrift van Susan Woelders door themaredacteur Antoinette Bolscher. Vanuit hun eigen ervaringen als participatief onderzoekers en vanuit de plekken der moeite waarmee zij in hun onderzoekpraktijk geconfronteerd worden, belichten de auteurs de methodologische, relationele en morele complexiteit van participatief onderzoek, zoals Bolscher in haar inleiding bij dit themadeel nader uiteenzet. Daarin citeert zij de volgende karakteristiek van deze complexiteit uit het openingsartikel door Tineke Abma: participatief actieonderzoek vraagt van onderzoekers om ‘ethisch opvallende aspecten van situaties te zien, zichzelf te ontwikkelen als een reflexieve onderzoeker, aandacht te schenken aan emoties en relaties, en samen te werken en reflecteren in het gezelschap van kritische vrienden.’

Het tweede themadeel van dit nummer staat in het teken van zorgpraktijken. Het omvat twee verschillende bijdragen over, respectievelijk, verslavingszorg en fysiotherapie. Op basis van materiaal en inzichten uit haar promotieonderzoek naar ervaringen en zelfbeelden van verslaafden in een van de grote steden van Australië, ontwikkelt Anke Snoek in het eerste artikel een drie-laags model om verlies van autonomie in verslaving te duiden en aanknopingspunten te vinden voor herstel. Tegen de achtergrond van vigerende theorieën waarin vooral naar sluitende wetenschappelijke verklaringen wordt gezocht voor het verlies van autonomie bij verslaving en in het licht van eigen worstelingen met praktische zelfsturing, start Snoek bij een simpele maar slechts zelden gestelde vraag: wat vinden verslaafden er zelf van?

Een variant op deze vraag speelt ook een belangrijke rol in het tweede artikel in dit themadeel, maar dan toegespitst op patiënten die de hulp van fysiotherapeuten zoeken. Onder de titel ‘Fysiotherapie: voor machines of voor mensen’, ontwikkelt Wim Hulleger een kritiek op de machine-metafoer die nog steeds een grote invloed heeft in de theorie en de praktijk van de fysiotherapie. Tegen de achtergrond van zijn langjarige ervaring als fysiotherapeut en van eerdere publicaties, introduceert hij een ander model, het zogenaamde PAS-model. Daarin krijgt de mechanica de plek krijgt die ze verdient in het omgaan met de lichamelijke klachten en problemen waarmee

patiënten zich tot fysiotherapeuten wenden, maar speelt ook de eigen verhouding van patiënten tot hun lichaam en het aansluiten daarbij door fysiotherapeuten een centrale rol. Het gaat hier om het belang van een 'lichamelijke hermeneutiek' voor de fysiotherapie, zoals Hullelegie zegt.

Ons vaste thema 'Ecologisch waardenwerk' vormt het derde themadeel in dit nummer en omvat dit keer twee bijdragen. Het eerste is een doorwrocht essay van de hand van de filosoof en ethicus Koo van der Wal, getiteld 'De economie is er om de mens, niet de mens om de economie. Een cultuurfilosofische beschouwing van de economie en het economische denken'. In dit omvangrijke essay formuleert van der Wal een kritiek op de centrale aannames van de moderne economische wetenschap vanuit een bredere analyse van de culturele tradities waar die uit voort gekomen is en van de maatschappelijke ontwikkelingen waar de economische wetenschap in zijn ogen een uitdrukking van vormt. Op basis van die analyse schetst hij tot slot de ideaal-typische omtrekken van een humane economie.

De tweede bijdrage aan dit themadeel, van de hand van Michiel Korthals, heeft een inzet die een duidelijke verwantschap heeft met het cultuurfilosofische essay van Koo van de Wal, maar kiest een heel andere invalshoek. Onder de titel 'Eten geven is even belangrijk als eten en gegeten worden' gaat hij in op de centrale betekenis die voedsel en het uitwisselen van voedingsstoffen hebben voor het bestaan van alle levende wezens, en belicht hij de sturende rol daarvan in de vormgeving van hun onderlinge relaties, in het bijzonder samenwerkingsrelaties. Zoals hij schrijft: 'Mensen zijn (net als andere organismen) ingebed in complexe levende en niet-levende systemen, die allen een dynamisch, mutualistisch en procesmatig karakter hebben...De inbedding van mensen in de wereld van organismen en dode processen heeft een buitengewoon uitgebalanceerde complexiteit en vraagt zowel om cognitieve als ethische vaardigheden van de kant van de mens om samenwerkingsvormen voort te zetten.'

In het kader van ons terugkerende thema 'Waardevolle praktijken', staat dit keer *Sherpa* centraal, een zorginstelling in het midden van het land voor ondersteuning aan mensen met een beperking op het gebied van wonen, werken, leren en vrije tijd. Ethische en morele reflexiviteit staan in deze zorginstelling hoog in het vaandel. Voorafgegaan door een algemene inleiding van de twee thema-redacteuren, Marcel de Rooy en Antoinette Bolscher, biedt dit vierde themadeel twee artikelen en een interview. Het eerste artikel is geschreven door Mariël Kanne en Ed de Jonge van de Hogeschool Utrecht in gaat dieper in op de wederzijds leerzame samenwerking die zij vanuit de Hogeschool met *Sherpa* hebben opgebouwd. In het tweede artikel gaat Jacquélien van Dijk op basis van een klein onderzoek in op de klemmende vraag van ouders van kinderen met een beperking: 'wat gebeurt er met mijn kind als ik wegval?' Het themadeel wordt afgesloten met een interview met de bestuurder van *Sherpa*, Henk Kouwenhoven, afgenomen door de themaredateuren. Aan het slot van het gesprek zegt hij dat hij het inspannend vindt wanneer mensen in een gesprek dingen naar voren brengen, die hij echt heel ingewikkeld vindt, 'waarbij ik denk, ik moet het laten, ik moet niet ingrijpen, alleen de goede vragen stellen. Het weten van de vrouw in de nachtdienst, het kennen van het individuele verhaal, dat vind ik heel belangrijk als bestuurder; rationeel is dat wel te doen, maar emotioneel gaat het me soms door merg en been. Het weten, zonder er iets aan te kunnen doen, dat is moeilijk te verdragen.'

De spanning en de mogelijke verbindingen tussen ratio en gevoel nemen ook in het laatste themadeel over 'lichamelijkheid' een belangrijke plek in. Het omvat twee bijdragen, geschreven door respectievelijk Eline Verbruggen en Jeannette van der Meijde, tegen de achtergrond van hun ervaringen en bevindingen als geestelijk verzorger in de krijgsmacht en in een TBS-kliniek. Eline Verbruggen interviewde vijf collega's werkzaam bij de krijgsmacht, die met behulp van yoga pro-

beren om lichamelijkheid nadrukkelijk een plek te geven binnen hun werk als geestelijk verzorger. Het inzetten van yoga is een nieuwe ontwikkeling in de werkwijze van geestelijk verzorgers, in ieder geval bij defensie, en helpt blijkens hun ervaringen om, met de nodige strubbelingen, de beperkingen van gesproken taal in hun werk te overstijgen. Jeannette van der Meijde exploreert in haar essay vanuit haar dagelijkse praktijk hoe lichamelijkheid binnen de forensische psychiatrie begrepen kan worden en wat dit voor haar werk als geestelijk verzorger betekent. Zoals Richard Brons in zijn inleiding bij dit themadeel schrijft: het gaat van der Meijde erom ‘met de patiënt te komen tot heroriëntatie van eigen waarden die het mogelijk maken om weer een mate van sociale verantwoordelijkheid, verbinding en verantwoording voor zichzelf te kunnen nemen.’

Dit nummer besluit met drie boekbesprekingen, geschreven door onze redacteurs Richard Brons en Michiel de Ronde. De eerste bespreking is geschreven door Richard Brons en betreft drie boeken van Carol Gilligan, waarin zij samen met andere auteurs vanuit een feministische perspectief de relatie probeert te verhelderen tussen het bestrijden, respectievelijk loskomen van patriarchale verhoudingen aan de ene kant en democratische maatschappelijke verhoudingen aan de andere kant. Michiel de Ronde bespreekt vervolgens het tweede *Cahier Waardenwerk*, dat vorig jaar verschenen is onder de titel *In goed gezelschap*. De Ronde gebruikt zijn bespreking van de verschillende bijdragen aan deze bundel voor een nieuwe ordening van de belangrijkste karakteristieken van normatieve professionalisering. Dit nummer besluit met een bespreking door Richard Brons van het nieuwe boek van Jaap Wijkstra *Niet alleen ons brein. Een pleidooi voor psychoalfabetisering*. Het leidende idee uit zijn boek wordt goed samengevat in een citaat waarmee Brons zijn bespreking inleidt: ‘In het kader van psychoalfabetisering zijn, naar mijn idee, het psychoanalytische gedachtegoed en de non-directieve werkwijze ook goed te gebruiken in de gewone dagelijkse werkelijkheid. Buiten therapie gaat het ook om contact, om zelfreflectie, de innerlijke dialoog en een non-directieve houding. Ook daar kan toename van innerlijke vrijheid, autonomie en verbondenheid een gevolg zijn van gezien worden door de ander. En ook daar kan de taal van het psychoanalytische gedachtegoed helpen om beter te begrijpen wat er gaande is in het contact, hoe we verstrikt kunnen raken in niet constructief contact en helpen het contact constructiever te maken.’ Volgens Brons zou iedereen dit boek moeten lezen omdat Wijkstra naar zijn mening ‘overtuigend wijst op het morele belang en de urgentie van psychoalfabetisering.’

Noten

- 1 Ik ontleen het idee van compressie aan de algoritmische complexiteitstheorie, waarin complexiteit gelijkgesteld wordt aan ‘incompressibility’. Het betreft hier echter de ‘samendrukbaarheid’ of ‘vereenvoudiging’ van data via geëigende algoritmes (Vgl. b.v. het lemma ‘Algorithmic Complexity’ op www.wiki.lesswrong.com) Die compressie lukt niet meer bij gegevens die een grote interne complexiteit vertonen. Tussen mensen en tussen levensvormen in het algemeen, lijkt geen sprake te zijn van een heldere limiet voor de samendrukbaarheid van anderen. Anders gezegd: er is geen duidelijke grens aan het leed dat levensvormen elkaar aan kunnen doen en komt waardenwerk nooit ‘af’.
- 2 Ik citeer hier uit mijn hoofd (en waarschijnlijk onzorgvuldig) uit het boek *De ontmaskering. De terugkeer van het gelaat van mensen met psychische problemen* van Detlev Petry (Uitgeverij SWP, Amsterdam 1997). Ik heb mijn exemplaar van dit indringende boek uitgeleend aan een student en ben het sindsdien kwijt. Zie ook zijn recentere boek *Uitbehandeld maar niet opgegeven*, Ambo 2011.
- 3 Hier schuilt het belang van de ‘psychische alfabetisering’ met behulp van het psychodynamische gedachtegoed, zoals bepleit door. Zie daarvoor ook elders in dit nummer de bespreking van zijn boek *Niet alleen ons brein*, en de bespiegelingen van Richard Brons over de rol van patriarchale omgangsvormen in onze tijd, in kritische aansluiting bij het werk van Carol Gilligan.